

Er der kø ved håndspritten?

Om håndhygiejnens mange udtryk og betydninger under COVID-19 epidemien i Danmark

Annette Dorman¹

Catrine Sundorf Kristensen²

Charlotte Nørholm³

¹ HOPE, Interacting Minds Centre, Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet.

annettedorman@hotmail.com

² HOPE, Interacting Minds Centre, Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet.

csun@cas.au.dk

³ HOPE, Interacting Minds Centre, Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet.

charlotte.norholm@cas.au.dk

Dorman, Annette; Kristensen, Catrine Sundorf & Nørholm, Charlotte. (2020). Er der kø ved håndspritten? Om håndhygiejnens mange udtryk og betydninger under COVID-19 epidemien i Danmark. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund* nr 33 173-178

»Vask dine hænder tit eller brug håndsprit.« Sådan lyder ét af Sundhedsstyrelsens i alt fem råd til at forebygge smittespredning af COVID-19. Siden pandemien nåede til Danmark, er håndhygiejne blevet en del af vores hverdag. Vi finder håndsprit i indgangen til butikker og supermarkeder, på vores arbejdspladser og i vores hjem. Der har sågar været et sort marked for håndsprit, og flere supermarkeder har måtte indføre forhøjede priser på håndsprit for at modvirke hamstring. Selvom håndsprit nu er at finde overalt, betyder det dog ikke, at håndhygiejne har samme betydning eller bliver brugt på samme måde alle steder. Med dette essay vil vi diskutere, hvordan håndhygiejne opfattes og tilskrives forskellige betydninger på henholdsvis en akutafdeling, en skole og et dagligvarelager. Essayet er blevet til på baggrund af tre etnografiske feltstudier foretaget i foråret og sommeren 2020 som en del af forskningsprojektet *HOPE – How Democracies Cope with COVID-19*. HOPE er finansieret af Carlsbergfondet og undersøger sammenhængen mellem myndighedernes udmeldinger, mediernes dagsorden og befolkningens adfærd for at forstå og forudsige udviklingen i epidemien. I det følgende giver vi indblik i, hvordan håndhygiejne indgår i hverdagen i lyset af COVID-19 og argumenterer for, at håndhygiejne er et multivokalt symbol, som kommer til udtryk og bliver fortolket på forskellige måder. Slutteligt diskuterer vi, hvordan håndhygiejnes fremstilling i officielle kontekster står i kontrast til hverdagen på hospitalet, skolen og dagligvarelageret.

Håndhygiejne som sikkerhedsforanstaltning

På Akutafdelingen på Aarhus Universitetshospital er håndhygiejne hverdag. Før marts 2020 var sundhedsvæsenet et af de få steder i samfundet, hvor det var normalt at se dunke med håndsprit. Det udgør en sikkerhedsbrist, hvis hygiejniveaue på en hospitalsafdeling ikke er højt nok. Alle sundhedsprofessionelle har modtaget undervisning i hygiejne og ved, hvordan man doserer og fordeler hånddesinfektion korrekt. De har automatiseret rutinen for at desinficere hænder hver gang, de går ind i et lokale eller forlader det igen. Vanerne omkring håndhygiejne følger mange ud i privatlivet, og flere sygeplejersker fortalte, at de også havde en håndsprit liggende i tasken før epidemien. Men selv om brug af værnemidler og et højt hygiejniveau er en fast del af professionel arbejdspraksis, har epidemien medført forandringer omkring håndhygiejne i den sundhedsprofessionelle kontekst.

Da antallet af isolationspatienter steg i forbindelse med epidemien, krævede sikkerhedsprocedurerne, at de sundhedsprofessionelle iførte sig flere værnemidler end vanligt. Dette har haft stor indflydelse på arbejdet på Akutafdelingen. »Nogle opgaver er nemmere uden handsker,« forklarer sygeplejersken Ann. Hun har netop forladt en stue, hvor hun skulle lægge en nål i en patients arm. Fordi patienten er i isolation, skal hun anvende handsker. Hun finder det lidt unødvendigt. Havde hun udført opgaven som vanligt, ville hun alligevel have sørget for god hygiejne og sikkerhed: »Normalt ville jeg jo have brugt hånddesinfektion,« forklarer hun. De ekstra sikkerhedsforanstaltninger tager længere tid og gør ikke arbejds-gangene nemmere.

Johanne, der også er sygeplejerske på afdelingen, fortæller, at hendes patienter har et ændret forhold til værnemidler og håndhygiejne sammenlignet med før epidemien. Hun beretter om en patient, der ville have en handske på, før han brugte fjernbetjeningen til stuens tv. Mens hun fortæller, ryster Johanne på hovedet. For hende virker det unødvendigt, for med hendes sundhedsfaglige baggrund ved hun, at det ikke yder ham ekstra beskyttelse. Johanne konfronteres med, at der er forskellige idéer om, hvordan en virus smitter, og hvordan man kan beskytte sig. Ofte end før epidemien møder hun og hendes kollegaer situationer, hvor deres faglige viden står i kontrast til patienternes forståelse af smitteforebyggelse. Selv når der er en fælles intention om at beskytte sig selv og andre, er det ikke simpelt at praktisere god håndhygiejne.

Håndhygiejne som social hæmsko

På landets mange skoler er håndhygiejne blevet en del af hverdagen i et hidtil uset omfang. Selvom børnene tidligere har fået besked på at vaske hænder efter frikvarteret, har der sjældent været opsyn med, om børnene rent faktisk vaskede hænder. I dag er det en anden historie. Da skolerne genåbnede efter en måneds nedlukning, fik håndhygiejne nemlig højeste prioritet. Håndsprit blev sat frem ved alle døre, og hver skoleklasse fik tildelt eget toilet med navn. Børnene fik samtidig håndvask på skoleskemaet, mens lærere og pædagoger skulle undervise i håndhygiejne og holde opsyn med børnene, når de vaskede hænder. De nye tiltag blev hurtigt en fast rutine på samme måde som at hænge skoletasken på stolen og række hånden op i undervisningen. Men selvom den skærpede opmærksomhed omkring håndhygiejne hurtigt fandt en plads i skoleskemaet, medførte den samtidig udfordringer for børnenes sociale kontakt.

Skolens forebyggende hygiejnetiltag indebar blandt andet, at børnene ikke måtte berøre de samme genstande. Det var derfor ikke muligt at dele legetøj, kaste bold, låne en blyant af sidemakkeren eller give hinanden tegninger. Sidstnævnte fænomen er især udbredt blandt børnene i de små skoleklasser, hvor udvekslingen af tegninger er et symbol på venskab.

Kaja rejser sig fra sin plads og lister hen til Ellas bord. Hun lægger forsigtigt en regnbuefarvet tegning med teksten »til Ella fra Kaja« på bordet. Pigerne smiler til hinanden. Læreren Eva kigger op og ser nu, at Kaja har forladt sin plads. »Hvad laver du?« Spørger hun undrende. »Jeg skulle bare give en tegning til Ella«, forklarer hun. Eva nikker forstående: »Åh, hvor er det sødt af dig, Kaja, men det må vi jo desværre ikke, når der er COVID-19:«

Reglen med ikke at røre de samme genstande skaber altså en udfordring for den vanlige sociale praksis. I en tid hvor børnene samtidig skal holde afstand og hverken må dele legetøj eller give knus, bliver denne lille udveksling særlig betydningsfuld. Kaja står derfor over for en svær beslutning; hun kan prøve at finde en ny måde at vise Ella sit venskab, eller hun kan tage chancen og risikere, at hun smitter Ella, eller at Eva opdager det og skælder ud.

Da frikvarteret er slut, kommer Ella tilbage til sin plads. Her finder hun til sin store overraskelse Kajas tegning. Hun kigger over på Kaja, som sætter en finger for munden og signalerer, at det er en hemmelighed. Ella smiler og skynder sig at gemme tegningen under sin mappe.

Håndhygiejne som social forventning

På dagligvarelageret er der opsat håndsprit ved næsten alle døre. Jacob, der arbejder på lageret, fortæller, at man ikke behøver at lede efter spritdispenseren, hvis man har brug for at få sprittet sine hænder. Det betyder dog ikke, at alle ansatte vasker eller afspritter deres hænder lige ofte. Ej heller at de, der gør det jævnligt, udelukkende ser god håndhygiejne som beskyttelse mod smittefare. Snarere synes efterlevelse af COVID-19 tiltagene på lageret at have et socialt aspekt, som handler om at undgå negative sociale konsekvenser.

Kasper, der arbejder sammen med Jacob, fortæller i et interview, at han ikke selv er specielt bekymret for COVID-19. Han fortæller dog samtidigt, at

»Nu gør man det bare sådan lidt rutinemæssigt, lige holde lidt afstand eller [...] sådan hvis man kan se, at der var nogen, der måske var lidt mindre trygge ved det. Tage lidt håndsprit på, når man skal op at spise og går ud, eller bare lige gøre det en gang imellem. Eller gøre det, når man skal.«

Ligesom hans fysiske afstand til kollegaer afhænger af situationen og personen, som han står overfor, viser citatet, hvordan Kaspers tilgang til håndhygiejne er situationsbestemt; han spritter hænder ved måltider, og når man skal. På den måde varierer hans efterlevelse af retningslinjerne af de forventninger, reelle eller forestillede, som andre har til ham. Kasper eksemplificerer således, hvordan håndhygiejne, såvel som at holde afstand, ikke nødvendigvis handler om at beskytte sig selv mod COVID-19 virus. Snarere lader Kaspers efterlevelse af COVID-19 tiltagene til at være informeret af de sociale forventninger til, hvordan man bør gøre. Selvom han ikke rigtigt følger retningslinjerne, kan han ved at vurdere forventningerne i en given situation undgå de negative sociale konsekvenser, som en afvigelse kunne medføre.

Håndhygiejnes mange betydninger

»Aldrig har håndhygiejne været så sexet, som det er nu,« fortæller Gitte, en ansvarshavende på Akutafdelingen. Håndhygiejne er synligt som aldrig før både i vores adfærdsændringer, i vores italesættelse af den, i dens fysiske tilstedeværelse og i dens afbildning på sundhedsmyndighedernes plakater. Håndhygiejne må siges at være blevet et stærkt symbol på vores kamp mod COVID-19. Et symbol har dog sjældent kun én betydning. Tværtimod har symboler ofte forskellige betydninger, selv inden for den samme sociale gruppe. I bogen *The Forest of Symbols* beskriver antropologen Victor Turner, at symboler er multivokale. Et symbol kan dermed have mange forskellige betydninger for forskellige mennesker, selv i den samme sociale gruppe. Eksempelvis kan et dansk flag både symbolisere Danmark som land, et politisk parti og fejring af fødselsdag, alt efter hvem du spørger, og hvilken situation det optræder i.

I de tre ovenstående afsnit har vi beskrevet, hvordan håndhygiejne bliver brugt og forstået på forskellige måder i lokale kontekster. På Akutafdelingen er håndhygiejne en del af professionel praksis, men der er ikke altid enighed om, hvordan værnemidlerne bedst bruges. De forskellige forståelser af, hvordan man beskytter

sig selv og andre, præger arbejdsgangene og møderne mellem de sundhedsprofessionelle og patienterne. Omvendt er håndhygiejne på skolen pludselig blevet et af de væsentligste fag på skoleskemaet. I flere tilfælde bliver den øgede opmærksomhed omkring håndhygiejne dog en begrænsende faktor for børnenes mulighed for at have social kontakt og vise hinanden venskab, idet de ikke må dele legetøj, udveksle high-fives eller give hinanden gaver. På dagligvarelageret bliver håndhygiejne samtidig et udtryk for de sociale forventninger, som medarbejderne har til hinanden i forbindelse med COVID-19. Retningslinjerne bliver derfor efterlevet i forskellig grad, alt efter hvilken situation man står i, og hvem man står over for.

Håndhygiejne kan altså både symbolisere sikkerhed, begrænsning og sociale forventninger, afhængig af den situation som det optræder i. De forskellige udtryk og betydninger fremgår dog ikke af sundhedsmyndighedernes omtale af håndvask, håndsprit og handsker som værnemidler mod virus. Tværtimod bliver den samme plakate og de samme budskaber anvendt i hele landet. Sundhedsmyndighederne fremstiller herved håndhygiejne univokalt; som noget, der kun har én klar betydning og forventes at blive fortolket på samme måde af alle borgere. Dette er også tilfældet på globalt plan, hvor Verdenssundhedsorganisationen (WHO) har udgivet en række anbefalinger, der ligger til grund for de enkelte nationers regler og retningslinjer. Det bidrager til en forståelse af, at de også fortolkes og praktiseres på samme måde alle steder. Forventningen om, at adfærden er den samme, bliver dog næppe realiseret, da ingen symboler er univokale. Man kan ikke bare stille en håndvask til rådighed og forvente, at alle vasker hænder - eller at de vasker hænder på samme måde. Retningslinjer fra myndigheder, både lokalt, nationalt og globalt, bør derfor have øje for den fortolkningsproces, som finder sted i mødet med det lokale. *Hvordan vi vasker hænder, hvorfor vi vasker hænder, eller hvornår vi tænker, det er nødvendigt at vaske hænder, er således et resultat af vores egne erfaringer og de relationer, som vi indgår i.*

Navne og andre identifikationsoplysninger er anonymiseret i artiklen. Forfatterne gør opmærksomme på, at de fremførte eksempler er udtryk for enkelte personers holdninger og repræsenterer ikke nødvendigvis holdningerne hos alle personer i det givne felt.

Referencer

Turner, Victor. (1967). *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Ithaca and London: Cornell University Press.